

lišnom jeziku, o čemu je prof. Jonke iznio pravu riječ kad su se počela javljati neodgovorna mišljenja¹⁷.

Ima još jedan moment. Ne mislim da svaku jezičnu razliku na liniji Beograd—Zagreb treba pod svaku cijenu izbrisati — to je romantičarsko shvaćanje pri kojem se često s vodom izbacuje i dijete — ali mislim da u jednom jeziku (a hrvatskosrpski jest lingvistički jedan jezik) ne smije biti kategorijskih razlika pa ni u akcentu. Na to sam u našem časopisu prije nekoliko godina već upozorio,¹⁸ a nedavno je kolega Babić vrlo umjesno postavio taj problem na širem planu.¹⁹ Čini mi se da u problemu o kojem se u ovom članku govorilo i taj aspekt ima svoje mjesto.

Dakle, sam standardni jezik zahtijeva da se, uz izuzimanje ekspresivnih primjera i ograničenih, pojedinačnih analogija, odupremo prodoru akcenata kao *pródor*²⁰ — oni u društvu s drugim kategorijama o kojima je ovdje bila riječ mogu izazvati ne samo pomor akcenata kao *pòmor*²¹ nego mogu jednom predstavljati *s p r o v o d*²² i kratkouzlaznog akcenta i našeg četveroakcenatskog sustava i još ponečega u standardnom hrvatskosrpskom jeziku.

PITANJA I ODGOVORI

NASTAVNO GRADIVO ILI NASTAVNA GRADA?

U stručnoj literaturi i školskoj praksi često se upotrebljavaju (i međusobno zamjenjuju) riječi *grada* i *gradivo* pa neke nastavnike zanima da li je bolje govoriti i pisati npr. *nastavna grada* ili *nastavno gradivo* u vezama kao što su *obrada novog gradiva (grade)*, *ponavljanje prijedelog gradiva (grade)* i sl.

Veoma je teško, a ponegdje gotovo i nemoguće, razgraničiti značenja dviju srodnih riječi iste vrste. Njihova se značenjska polja ukrštaju, a razlike su im u nijansama katkad veoma, veoma tanane. Da bismo do-

šli do odgovora na ovo pitanje, razmotrićemo tvorbu, značenje i upotrebu tih riječi.

Imenice *grada* i *gradivo* izvedene su od glagola *graditi*, prva nastavkom *-ja* (*grad-ja* > *grada*), a druga nastavkom *-ivo* (*gradivo* > *gradivo*). Korišten *grad-* nosilac je temeljnoga značenja, pa otuda srodnost i velika sličnost, reklo bi se čak i identičnost, značenja tih riječi. Razlika je među njima u tome što je *grada* veoma starog postanja (to je praslavenska riječ, v. Akademijin Rječnik, III, str. 375b), a *gradivo* novija izvedenica (zabilježena prvi put u Stulićevu Rječniku, v. podatak u ARj., III, 372a). Čini se da ova izvedenica nije bila obična u svim krajevima našeg jezičkog područja, pa je

¹⁷ O izjednačivanju scenskog akcenta i scenskog jezika, *Telegram*, 10. 4. 1964.

¹⁸ *Jezik*, VI, str. 67, 68.

¹⁹ *Jezik*, XI, str. 65-71.

²⁰ *pródor* F, AR, B, DJ, *prò/ódor* T, *pró/ódor* J, RK, *pródor* I.

²¹ Još uvijek svi izvori bilježe *pòmor* (ĐD, F, AR, B, J, DJ, RK, T, V), ali I ispravlja već u *pòmor*.

²² Stanje u izvorima već opominje: *spròvod* F, AR, DJ, *sprò/òvod* B, *spról/òvod* J, *spròvod* I, DDM, RK, T. Zanimljivo je da je u obliku s jednostrukim prefiksom raspored drugačiji: *pròvod* F, I, AR, B, DJ, *prò/òvod* J, *pròvod* RK, T.

nisu zabilježili ni Vuk ni Broz-Iveković. Tako imenicu gradivo možemo naći samo u ARj. i u Bakotića (na str. 140a).

Kao veoma stara riječ, *građa* ima bogat smisaoni sadržaj i veoma razgranata značenja. Akademijin Rječnik daje primjere za osam različitih značenja te riječi (ne ubrajajući tu i neke posebne nijanse). To su, protumačeno suvremenim izrazima:

1. ograda;
2. zgrada (uopće i, posebno, neke vrste zgrada);
3. građevina (tj. ono što se tek gradi);
4. građenje;
5. struktura, konstrukcija, sastav;
6. građevni (građevinski) materijal (japija i dr.);
7. šara na zubunima (u Lici);
8. oputa na opancima.

U današnjem književnom jeziku *građa* uglavnom ima samo dva značenja: 1. materijal za građenje, tj. ono od čega se što gradi ili će se graditi (njem. das Baumaterial) i 2. struktura (atoma, npr.), sastav, konstitucija (npr. tjelesna, njem. die Leibesbeschaffenheit, lat. corporis constitutio). Prvo značenje, koje je najčešće i kako stoji u Akademijinu Rječniku »najobičnije značenje u naše vrijeme« odnosi se gotovo uvijek na nešto konkretno (mada samo građenje može biti u pravom i prenesenom smislu). Tako imamo građevinski materijal — građu: cigle, crijep, klesani kamen, cement, daske, grede i uopće drvo za građenje. Ovih dana mogli smo, na primjer, u jednom dnevnom listu pročitati članak pod naslovom »Da li će splavari oteti od nabujale Drine građu milionske vrijednosti«. Tu se, naravno, misli na drvo (balvane) namijenjeno gradnji. Isto tako, građa je i ono što prikupljamo za neko naučno ili književno (ili uopće umjetničko) djelo (to su razni primjeri, uzorci, bilješke, opisi, ekscerpti i slični materijali koje ćemo »ugraditi« u svoj rad). Ni u ovakvom se kontekstu značenje riječi *građa* ne udaljuje mnogo od onoga konkretnog (Baumaterial).

Novija imenica *gradivo*, koju bilježe samo ARj. i Bakotić, ima znatno nerazvije-

nije i apstraktnije značenje, ali se u primjerima datim u Akademijinu Rječniku, pa i u današnjem govoru naroda nekih krajeva, ona potpuno izjednačuje s najčešćim značenjima riječi *građa*. Bakotić je čak tumačio kao »materijal za građenje«, a za ostala značenja upućuje na *građu* (v. str. 140a). Ja sam i sam obilazeći neke krajeve u Dalmaciji utvrdio da gradivo u značenju građe još živi. Kraj mosta preko rijeke Krke kod Skradina vidio sam ploču na kojoj piše da je novi most izgrađen od *gradiva* starog mosta porušenog za vrijeme prošlog rata. Graditelji mosta, naši suvremenici dakle, upotrijebili su riječ gradivo mjesto *građa*. Prema tome, gradivo u ovojme značenju još postoji u govoru nekih krajeva.

Pa ipak, ovu ćemo riječ danas najčešće čuti u apstraktnijem značenju, tj. značenju materije (za razliku od materijala). Na slično značenje upućuje i ARj. (v. III, str. 372a), dajući primjere od B. Šuleka (Rječn. znanstv. naz.). Ima, međutim, slučajeva da se, svjesno ili nesvjesno, riječ gradivo u ovom značenju (i uopće) zamjenjuje riječju *građa*, naročito u sintagmi nastavna *građa* i sl. Tako se u Enciklopedijskom rječniku pedagogije (izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1963. godine) dosljedno upotrebljava — bar koliko sam ja to mogao utvrditi — samo riječ *građa*. Na str. 530a toga djela piše: **Nastavni program** — službeni dokument koji propisuju prosvjetne vlasti i koji određuje sadržaj rada u svakom nastavnom predmetu, tj. → opseg *građe* (znanja, vještina i navika) koju učenici treba da usvoje u pojedinim razredima. Osim opsega *građe* program predviđa i → redoslijed *građe*, ali se on ne može i ne treba uvijek poštivati jer se pri određivanju redoslijeda obrađivanja *građe* mora voditi računa o → koncentraciji nastave i o prigodnosti (→ aktualizacija nastave). Pored opsega i redoslijeda *građe* nastavni programom želi se odrediti i → dubina *građe*.« (Riječ *građa* istakao M. Š.)

Ima dosta nastavnika koji, sigurno pod utjecajem ovakve literature, smatraju da

riječ gradivo kao termin nije dobra, pa govorimo samo nastavna građa i sl.

Na drugoj strani imamo dosljednu upotrebu riječi gradivo u takvim sintagmama. Tako, na primjer, u Pedagogijskom leksikonu koji je izdala Minerva, Zagreb, 1939. godine (autori: Pačaki, Tkalić, Defrančeski, Demarin) stoji:

»Nastavni plan u širem smislu obuhvata i pitanje nastavnog programa, tj. rasporeda nastavnog gradiva u pojedinim predmetima.« (Istakao M. Š.)

Tako isto neki nastavnici, koje sam usmeno anketirao, misle da treba govoriti i pisati samo nastavno gradivo (planiranje gradiva, ponavljanje gradiva i sl.) jer tu riječ osjećaju kao apstraktnu, a građu kao nešto konkretno.

Mada nisu sasvim u pravu (jer je, u određenom smislu, dobar i izraz nastavna građa), ovi su nastavnici u kriteriju diferenciranja veoma blizu rješenju. Ako njihovim tragom pođemo malo dalje, doći ćemo do prave razlike. To ćemo najlakše postići ako riječi gradivo i građa zamijenimo riječima stranog porijekla materija i materijal, kojih značenja jasno razlikujemo. Materija je sadržaj nečega uzet u cjelini (u konkretnom ili apstraktnom značenju); to je »telesna stvar, ono od čega je telo sastavljeno (supr. forma); sadržina, predmet (npr. govora, proučavanja)«, a materijal »građa za neki rad, predmet obrade« (v. Vujaklijin Leksikon stranih reči, izd. 1954, str. 549b).

Prema tome, kad je u vezi s nastavom riječ o »predmetu proučavanja« (dodao bih još: u apstraktnom smislu, jer se mogu proučavati i konkretni materijali, na primjer, preparati pod mikroskopom, stara oruđa i sl.), ili o predmetu govora (dakle: našeg predavanja, izlaganja) i kad se radi o općem sadržaju nastave (uzetom u cjelini), o programskoj materiji (ne: materijalu!), sintagma *nastavno gradivo* potpuno nam odgovara. Kad je pak riječ o »građi za rad« (u našem slučaju: nastavni rad) ili »predmetu obrade«, dakle o pojedinačnim sadržajima koji postaju ili će postati pred-

met didaktičke obrade (a to npr. u nastavi našeg jezika i književnosti odabrani odlomci književnih djela, bio-bibliografski i književnopovijesni podaci, književnoteoretske definicije, zadaci za vježbe i sl.), onda možemo govoriti o *nastavnoj građi* ili, još bolje, *građi za nastavu* (našeg jezika, matematike ili kog drugog predmeta).

I u svim drugim slučajevima kad se koledamo da li da napišemo *gradivo* ili *građa* možemo se poslužiti riječima *materija* ili *materijal*. Tako ćemo utvrditi da je bolje reći: *Prikupljam građu (materijal) za (tu i tu) nastavnu jedinicu, temu, cjelinu* i sl. Ali: *Danas ću izlagati novo gradivo (materiju)*. Isto ćemo tako reći: *Gradivo I razreda je teško* (što znači: sadržaj programa u cjelini je težak).

Razlika je još uočljivija ako u jednoj rečenici upotrijebimo oba izraza: *Spretnim izborom građe nastavnici treba da olakšaju učenicima savladavanje gradiva I razred, koje je po općoj ocjeni veoma teško*. (To znači: Opći sadržaj programa za I razred je težak, pa ga treba konkretnim primjerima, pristupačnijim pojedinačnim sadržajima u obradi približiti učenicima kako bi ga mogli usvojiti.)

I uopće kad je riječ o programskom sadržaju ili sadržajima, dakle nečem općijem i apstraktnijem, biće gradivo, a kad se govori o materijalu — građa.

Mislim da je poslije tih objašnjenja razlika donekle jasna i onima koji ne osjećaju posebna značenja riječi građa i gradivo. Pa ipak, s obzirom na to što se radi o vrlo suptilnim nijansama koje mnogi ne osjećaju (i koje, uzgred budi rečeno ni stručnjaci nisu jasno definirali, pa ih čak i izjednačuju), ne možemo biti kategorični i od prakse tražiti dosljedno razgraničavanje pojmova i termina *građa* i *gradivo*. No jedno je sasvim sigurno: potiskivanju riječi *gradivo*, osobito kad znači opći sadržaj nečega, nikako nema mjesta. To je lijepa naša riječ, pa je treba prihvatiti i dalje razvijati njena značenja.

Milan Šipka

MOŽE LI SE RIJEČJU MASLAC ZAMIJENITI PUTAR?

U raspravljanju o toj zamjeni postavljena su dva prigovora, prvi:

— Maretić u Jezičnom savjetniku smatra da maslac nije dobra riječ.

Drugi:

— Slažem se da nam ne treba ta riječ, ali što ćemo s njom u izrazu »ima putra na glavi«.

Kako je i drugi prigovor stavio lingvist po struci, bit će, mislim, zanimljivo da se na nj odgovori javno.

Ali najprije da odgovorimo na Maretićev prigovor. On u predgovoru svoje knjige Jezični savjetnik piše: »Osobito je čudno, što naš narod za onako obične stvari, kako su 'šunka' i 'putar' nema svojih reči ('butina' je iz turskoga jezika, a 'maslac' je novija kovanica); za 'putar' je to dvostruko čudo, jer u narodnom jeziku imaju reči za drven sud, u kojem se putar méč ('stǎp'), i za onaj štap, kojim se prepira putar ('stapàjica)«, a s. v. maslac: »*maslac*, Butter, književnička riječ, koje nema ni ARj. ni MU ni Š. ni P.¹ Iz nekoliko i starijih i novijih pisaca ima ARj. za 'Butter' riječ: maslo, ali ta je riječ nezgodna, jer ona obično znači njem. Schmalz, pa kad bi se maslo upotrebljavalo za obje navedene njem. riječi, eto gotove zbrke! Zato je nužno, da za Butter imamo osobitu riječ; u ARj. ima osobita sveza: *mlado maslo* s potvrđama iz XVIII. vijeka, a to ima i Š.; držim, da bi to bolje bilo nego maslac, koja riječ mislim da nije dobro načinjena, i to evo zašto: kako ono, čemu Nijemci kažu Schmalz, postaje od onoga, čemu kažu Butter, tako bi tome odnošaju bolje odgovaralo, kad bi maslac značilo Schmalz, a maslo bad bi značilo Butter. Što je maslac imenica muškoga roda s nastavkom *-ac* izvedena od imenice srednjega roda *maslo*, to bi moglo podnijeti, jer tome ima potvrda (doduše samo jedna!) u narodnom jeziku: mliječac od *mlijekeo*. Uostalom maslac je riječ, koja se samo piše, a u običnom životu ponajviše se govori: putar (iz njem. Butter).«

¹ MU = Mažuranić-Užarevićev rječnik, Š = Šulekov rječnik, P = Popovićev rječnik. (Napomena S. B.)

Objašnjenje zašto za putar nemamo »narodne« riječi nije teško. Riječ maslo izvedena je od korijena glagola mazati te je u početku, dok je etimološki još bila jasna, mogla značiti sve ono čime se maže. A to je i značila, jer ARj. ima potvrde za značenje ulje, maslo i maslac. Najprije se, iz razumljivih razloga, izgubilo prvo značenje. Druga su dva ostala duže zajedno, jer je između masla i maslaca mala razlika, čak i nevažna kad je čovjek u takvu položaju da ne može biti izbirljiv ili sladokusac. Kad je razlika zatrebala, napravljena je pridjevom mlad. Jasno je sada zašto se riječ putar tako proširila. Jedno je bilo zbog društvenog sloja iz kojega je potekla, a drugo zbog toga što je kraća. Oni koji nisu htjeli upotrebljavati tuđicu, nisu joj mogli suprotstaviti dvočlani naziv, nego su bili prisiljeni da načine novu riječ — maslac.

Nećemo nimalo umanjiti Materićeve goleme zasluge za naš književni jezik ako kažemo da je u ocjeni riječi maslac pogriješio. Kad je trebao da ocijeni riječ koja nije bila potpuno narodnog, pučkog postanja, lako je krenuo stranputicom. Ovdje je čak posegnuo za ne-lingvističkim razlogom. Reći da riječ maslac nije dobra samo zato što je izvedena od maslo, dok u stvarnosti maslo postaje od maslaca, isto je kao kad bi tko stao dokazivati da nije dobra riječ stolar jer je izvedena od stol, a u stvarnosti stolar pravi stolove. Lingvistički bi razlog bio kad bi tko dokazao da sufixi *-ac* ne dolazi na takve osnove, da nema toga značenja, ali s te strane, čini se, maslacu nema prigovora. Što se maslac više piše, a putar više govori, to je razumljivo. Maslac pripada književnom jeziku, a putar razgovornom. Ta dva područja ne smijemo miješati jer će tada loše proći krojač i postolar, smočnica i blagovaonica, kriška i okrajak, štednjak i rublje i stotine drugih riječi. Kad bismo pak putar i htjeli uzeti u književni jezik, našli bismo se pred gotovo nerješivim pitanjem koji lik da uzmemo: buter (butar) ili putar. Na sreću, odlučivanje nije potrebno jer je maslac prihvaćeno rješenje. Mislim da danas nema ni jednog lingvиста koji bi maslacu i teoretski osporavao pravo na upotrebu u književnom jeziku.

Ali što ćemo s izrazom »ima putra na glavi«? Tu putar ne možemo zamijeniti sa